

TEHETETLENSÉG ÉS RETTEGÉS

PODOLSZKI JÓZSEF

1.

Nem véletlen, hogy Végel regénye, az *Egy makró emlékiratai*, készületlenségben érte tetten az irodalomkritikát, mely ingadozva, kisebb-nagyobb ellentmondásokba keveredve fogadta, az első pillanatban habozva fordult el tőle, majd a nem csekély külső nyomás és a feleszmélés eredményeként esetlen szeméremmel megkörményezte, s végül megkísérelte kijelölni helyét és szerepét. Mert a kritika, bármennyire is liberális és hajlékony, elsősorban a szigorú rendszerek híve, az értékrend istápolója egy már adott, tehát kiparcellázott és megrajzolt szellemi és gyakorlati világrenden belül, ez pedig a várható jelenségekhez való viszonyulást is magában hordja. Mert a jó kritika alapvető ismérve a következetesség, vagy legalábbis annak látszatbeli megőrzése. Ez logikus is, hisz a műfaj az irodalmi racionalitás megtestesítője. Ezért határain belül semmi sem maradhat kétséges, mindennek megvan a maga kiszabott helye, illetve mindennek meg kell találni a helyét. Ebből következik aztán, hogy a kritika megoldási technikája mindig az alapvető fehér-fekete tagozódás marad, s csak ezen belül, minthogy az alapelhatárolást követően, tapint a színekre és árnyalatokra.

A makró viszont határjelenség, nem is a „se fehér, se fekete” értelmezésben, hanem inkább egyszeri feketeségével és fehérségével, a két terület vegyítettségével, amit elsőként Utasi Csaba vett észre: „Az *Egy makró emlékiratai* éjfekete regény. De ez a fekete felszabadító.” Mert a makrói világban minden összekuszálódott, a megszokott mércék és törvények akrobatikus bukfencet vetettek, és fejtetőre állva állapodtak meg, a színek és kategóriák elvesztették egyértelmű biztonságukat. Azaz: nincsenek egymástól különváló értékek és értékrendszerek, felborult a hagyományos és egyben kényelmes jó-rossz egyensúlya. A fehér itt csak mint a fekete következménye, függvénye érvényesülhet, a fekete pedig ott lüktet a végtelennek hitt fehérségben, és minduntalan kikezdi, átüt rajta, nevetségesen ostobává és nagyképűvé teszi. A légkör alaphangulata pedig a biztonság szilárd határai helyett a bizonytalanság végtelenségét szuggerálja. Félreértés ne essék, nem a makró — ő maga nagyon is szilárd céltalan lebegésében, és semmitől sem retteg annyira, mint saját tudatosan bizonytalan életformájának az elárulásától —, hanem a környező világ bizonytalanságáról van szó,

egy kétes értékű világrendről, mely a makró létének ürességétől maga is tartalmát veszíti. S ez is a makró főbenjáró „bűne”, ezért válik idegenné és ellenszenvenné, vagy „negatívvá” — ahogy Tóth Emil mondaná — a normális rétegek szemében, még ha olykor szimpatikus is. Mert a „rendes ember” vagy jó — azzal, hogy illeszkedik a társadalmi rendhez, vagy rossz — azzal, hogy kiválik ebből a rendből, de semmi esetre sem makró, aki megkérdőjelezi azt.

S ez az érem egyik oldala, ezzel magyarázható a makró kritikai elmarasztalása, ez szorgalmazza számkivetettségét.

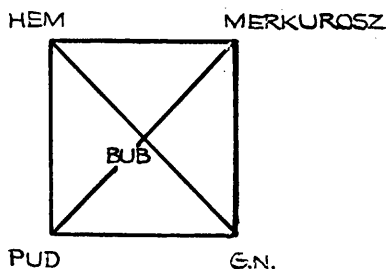
Másrészt azonban mégiscsak tetszést keltő jelenség, olyan egyéniség, aki már pusztán megjelenésével (bár maga képtelen eljutni a tettig, s a tehetetlenség megelevenítője) elvégzett valamit, amit sem a kritika, sem az általa egyértelműen rangsorolható irodalmi alkotások nem tudtak ez ideig megvalósítani; ez pedig a társadalmi kiközösítettségében lappangó lázadás, az egyetlen lehető lázadási forma az adott körülményekben és a fennálló társadalmi rendben. Mert bármennyire is túlzott irodalomközpontúságunk, ez esetben nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalmi tényezőket, sőt csak azok előtérbe helyezésével és elemzésével juthatunk el a makrói életforma lényegéig, hisz a makró közvetlenül tartozik ehhez a léthez: ő (hogy közkedvelt kifejezésekkel éljek) tükrözi, nem pedig visszatükrözi a valóságot. Ez a valóság pedig nem az álmok megtestesítője és nem is a szeplőtelenység, meg a tisztaság mintaképe. Tele van terhes kompromisszumokkal, felemás megoldásokkal, elveink kijátszásával, visszaélésekkel és hazugságokkal, melyek béklyóként szorítják fejlődésében. Persze, naivitás volna azt hinni, hogy mindez csak a makró érzi és látja. Tény azonban, hogy a „rendes emberek” képtelenek a visszásságok és fogyatékoságok, a különféle részleges és teljes ideológiai bukfencek teljes mértékű érzékelésére, s így nyilvánvalóan érzékeltetésére is, annál az egyszerű oknál fogva, mert némiképp maguk is „benne vannak” a dolgok ilyen alakulásában, a közélet gyomosításában és elfajulásában, tehát személyileg is érdekelték bizonyos mértékben. Épp ezért a mindinkább egocentrikussá váló XX. században (s ne áltassuk magunkat, ez alól — lealábbis egyelőre — a szocialista társadalom sem vonhatja ki magát) képtelenség egy hathatós, teljes fokú önkritika illúziójába ringatnunk magunkat. Ehhez természetesen hozzájárul még az ideológiai kötöttség is, a hitből származó elkötelezettség, mely úgyszólván teljesen paralizálja a lázadó magatartást. Mert hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy egy egészséges társadalmi rend kiépítéséhez elegendő az egészséges ideológia. Így rövidül meg a gyakorlat, s így születnek meg a Fehér Kálmán által hirdetett elméletek, melyek azt ígéreznék — természetesen pusztán elméleti síkon — bizonygatni, hogy a nonkonformista magatartás a szocializmusban nem egyéb, mint lázadás önmagunk ellen. Ezzel szemben a makró nemcsak ennek az ellenkezőjét bizonyítja — nevezetesen, hogy a szocializmus mai fokán a nonkonformizmus nem azonos az önmagunkkal való szembefordulással, ment mintha elfeledtük volna, hogy még nem értünk el a kommunista társadalomig, tehát az azon belül érvényes viszonyokig és érték kategóriáikig sem — hanem arra is utal, hogy képtelenné váltunk egy ilyen önkikezdésre és -megróváásra. Mert a makró mentes mindenféle hittől és ideológiától, ő csak kitaszítottságát látja s azt, hogy

vannak jól élő nem kinasztítottak. Mert a makró épp anyagi és szellemi fedezetnélküliségének következtében vált makróvá, a társadalmi értéket tagadó-jává. Ő nem *akarta*, hanem *rákényszerítették* azt az életformát, mégpedig oly mértékben, hogy már nem is tud, vagy inkább fél (mert megundorodott a „normális” élettől) szabadulni tőle, s ezért is merül fel benne az árulás problémája. Így kiközösítettsége már-már göggé válik, mindenesetre tudatos életformája lesz, mely önmagában is lázadás a létező értékrenddel szemben.

Természetesen, a makró mégsem politikailag angazsált személyiség, és tévedés volna passzív lázadását ideológiai tettek minősíteni. Ő egyszerűen nem találja meg helyét a közösségben, s ennek az a következménye, hogy a közösség kiveti magából. A makró azonban nem jut tovább, megmarad saját személyiségénél, aki csak azt tapasztalta és tapasztalja, hogy mindig mindenhol „kinyírják” az embert. Hogy miért és kik, ez már nem érdekli, számára csak két kategória létezik: akiket „kinyírtak”, tehát ő és a vele hasonszőrűek, s akik „kinyírnak”. Így számára teljesen közömbös a társadalmi konstrukció, mely lehetővé teszi az ilyen tagozódást, ő nem gondolkodik, vagy inkább nem mer gondolkodni, ő csak tapasztal, s ezért felületes is, azaz felszínes megítéléseiben. S épp a gondolkodás hiánya teszi apolitikussá, önmagának élővé, egoistává. Mégsem szabad elfelednünk, hogy a makró konkrét környezetben él, s életformájára ez nyomja rá bélyegét, azaz ez teszi lehetővé egy ilyen életforma kialakulását. Lényegében épp ez a pont, ahol találkozunk a társadalmi vonatkozásokkal, s itt válik léte önmagunk elleni bizonyítékká. Bizonyíték volta pedig eleve helyett biztosít számára, nélkülözhetetlenné válik előttünk.

2.

Ha egy szabályos négyszöggel ábrázoljuk Végel regényének belső világát és így kíséreljük meg megközelíteni szerkezetét és pólusait, akkor a négy sarkpontra, balról jobbra körbe haladva, Hem, Merkurosz, G. N. és Pud kerülnek, míg maga a makró, Bub a négyzet közepén foglal helyet.

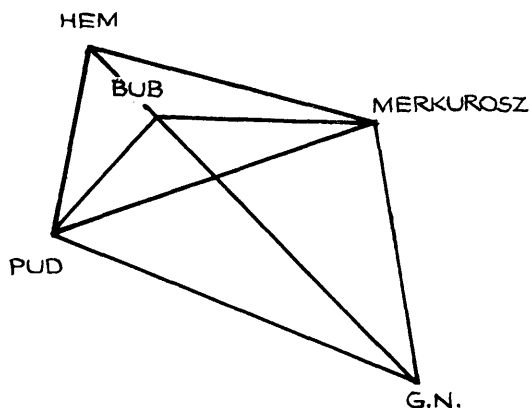

Hem, Merkurosz, G. N. és Pud szélsőséges figurák, a végletek megtestesítői, egy-egy életforma határozott képviselői, akik nem inoghatnak meg, nem kerülhetnek kívül saját köreiken. Hem a társadalomból kirekedt, mindennel leszámoló következetes aszfaltlakó, az ürességet és céltalanságot tudatosan vállaló egyéniség. Merkurosz a megváltó személyében tetszelgő analitikus típus, közelebb áll az aszfaltlakókhöz,

mint a konszolidálódott réteghez, csakhogy ő hisz a tévedések helyrehozhatóságában, példázatot akar írni arról, hogyan nem szabad élni. Hemhez talajtalansága és tehetetlensége kapcsolja, ám ugyanakkor élesen elválasztja illuzórikus törekvése, mániákus kitörni akarása, hite. Pud a szellemi impotencia és a testiség mintaképe, a „szekszuális generáció” és csak a szekszuálitás híve, ő nem gondolkodik, mert nincsenek gondolatai, igyekszik jól élni, de a maga módján, biológiai szükségleteinek megfelelően. Ezért visszavonulása az aszfaltról nem lesz árulás, Pud képtelen az ilyesmire, hisz nincs mit elárulnia. G. N. a makrói világ ellenpólusa, született karrierista, simuló és könyöklő, aki lemondott saját egyéniségéről s egyetlen célja a kényelmet biztosító érvényesülés. Így, bár első pillantásra idegennek tetszik a ragényben, épp ellentéteivel kapcsolódik az előbbiekhöz és épül be szervesen a feltételezett mértani síkba.

Az előbbiektől eltérően Bub világa nem ilyen egyértelmű és szilárdan körülzárható. Ő látja helyzetét, fel is tudja mérni, azonban nem hisz a megváltás lehetőségében és célszerűségében, mint Merkurosz, sőt a kiválást, az átlépést a konszolidálódott életformába árulásnak minősíti, és retteg az árulás lehetőségétől. Mégsem mondható tipikus aszfaltlakónak, hisz képtelen a teljes leszámolásra, a hitről való lemondásra és a megkövesedésre, azaz a totális alámerülésre, mint az Hem esetében tapasztalható. Bub, bár tapasztalata azt sugallja, hogy a hit badarvág és minden esetben csalódással végződik, hinni akar. Ezért kis dolgokra, semmiségekre koncentrálna: „Ha éppen hinni muszáj, talán jobb lényegtelen dolgokban hinni, egy tengerparti kavics szép alakjában, a hullámverésben, egy váratlan pillanatban, amiről úgyis tudod, hogy gyorsan elmúlik, vagy más ilyen butaságokban.” Számára fájdalmas a talajtalanság, s épp ezért is jelentkezik „szúzi cinizmusa”, ahogy azt maga Végel mondja, s ezért is fél a Hem-féle életformától. A fellengzős, frázisos életértelmektől megcsömörlött, de még nem jutott el a végső leszámolásig, mi több, retteg attól, menekülni próbál előle.

Mindezt figyelembe véve első ábránk is módosul és a következőképp rajzolhatnánk meg az összefüggéseket:

Bub eszerint a határvonalakon belül marad, s igyekszik nem kisodródni a peremrészek felé, igaz, ingadozik, csúszkál a zárt felületen,

mint egy labilis deszkalapra helyezett golyó, ám ugyanakkor kétségbeesetten egyensúlyoz, hogy megmaradjon a belterületen. Ennek a törekvésnek az indítéka inkább félelem, mint meggyőződés, mert Bub kisszerű, óvatos makró, gyáva a szélsőségek elfogadására, mivel képtelen azok konfliktusainak feloldására. Ezért görcsösen kapaszkodik a maga súlytalanságába és tehetetlenségébe. A makró fő jellemvonása a mindentől való rettegés és a meddő sóvárgás, mely enyhe önsajnálattal vegyül időről időre. Világa ezért válik öncélúvá, csak a maga kiteljesítését szorgalmazóvá, bizonytalanná is, ugyanakkor ő maga így lesz a hangulatok embere, aki elvtelenül, hit nélkül csavarog egy számára idegen világban, anélkül, hogy megkísérelné felfogni és megérteni azt. S félelme, rettegése eredményeként jelentkezik nála az árulás problémája, így válik örökös menekültté, s így lesz Végel regénye a menekülés, sőt tovább léphetünk, a megmenekülés kérdését reveláló mű. Világa külön, önmagába zárt világ, a tehetetlenség alapszímével, de a rettegés mozgató rugójával. Epp ezért a makró nem azonosítható a Hem-típusú, mindenféle értéket negáló egyéniséggel, ő a végletes tagadástól is fél. Állandó félelme révén válik a regény különleges figurájává, aki mindenkitől különbözik, de mindenkihez hasonlít is ugyanakkor. Mert a makróban benne él Hem céltalansága, de hiányzik belőle annak keménysége. Ő érzi Merkuosz sóvárgásait, melyek egy normális egzisztencia megteremtésére irányulnak, de nem hisz a megváltásban. Pud üressége is tetten érhető megnyilvánulásaiiban, ám ez az üresség kínzó hiányérzetté nő tudatában. Nem csoda tehát, ha ellentmondásokba keveredik, hisz lényé maga az ellentmondás. S ez az a pont, mely meghatározza egész világát. Mert ennek a világának a jellegzetessége, hogy sohasem oldódnak fel az ellentmondások. S ezzel magyarázható az árulás kérdésének oly fontos szerepe is. Ugyanis, ha Bub vállalna egy teljesen letisztult, tehát önmagával megbékült, azaz ellentmondásait meg nem látó, vagy megérezni nem akaró életformát, akkor saját lényegét adná fel és semmiben sem különbözne a konformista mérnöktől, vagy a lelkében kiszáradt Hem-től, kik, bár egymástól ellentétes módon, sematizálódtak. A makró számára pedig épp egy pontos formákba illeszthető életforma elfogadása jelenti az árulást. Ő mindenáron meg akar maradni saját határain belül, egyéniségét, ezt az ingadozó, kapkodó, zavaros, de lényegében sajátos egyéniséget félti, s hogy ezt megőrizze, a meneküléshez folyamodik.

Mindezek után felvetődik a kérdés, hogy mit jelent Bub számára egyénisége, s miért ragaszkodik annyira hozzá; egyáltalán karakter-e a makró.

Általános hiedelem szerint a karakter szuper-jellem, szuperlatívusszá emelt tulajdonságok hordozója. Persze, a makróval kapcsolatban feleslegesek is volnának az ilyen értelmű kutatások, hisz már az előbb elmondottakból is kiténik, hogy szikráját sem találjuk nála a szokványos jellemet meghatározó jegyeknek. Csakhogy a felfokozott tulajdonságok Bub világában egyáltalán nem az erény megtestesítői, sőt annyira eltorzultak, hogy csak megvetéssel beszélhetünk róluk. Mondjuk így: lelepleződtek, szerepjátszássá, cirkuszi bohócmaszkokká váltak, melyek cifraságukkal és mézesen édeskés külsejükkel tartalmatlanságot palástolnak. Ezek a tulajdonságok nem a kiteljesülést és a maradéktalan emberi megvalósulást fémjelezik már, hanem a szellemi

prostitúciót, mely áldozatául ejtette az individuumot. Szabványok, szabályok és keretek, melyekhez feltétel nélkül idomulni kell. S épp ez az idomulási kényszer fosztja meg aztán az egyént önnön lényegétől. A makrói világban pedig az individuum a legfőbb érték s ehhez viszonyul minden másfajta értékelés. Az erény tehát nem a szokványos értékeken alapul, nem az évszázados közösségi szokásokon, hanem az egyén lényegének a megőrzésén. Erkölcsösnek lenni itt annyit jelent, mint ragaszkodni önmagunkhoz, nem kiárúsítani egyéniségünket, és nem megalkudni. S ez az erkölcs nem foglalható pontokba, nem szabványosítható, nem válhat tanná, ez egyszerűen, de annál szigorúbban vett értelemben, a makró létkérdése. Ezzel magyarázható, hogy Bub ellentmondásainak, ingadozásainak, makróságának ellenére is egyéniség, hogy úgy beszélhetünk róla, mint egyéniségről. Ő nem ebben vagy abban, hanem önmaga megvalósításában és lehető maximális kiélésében akar következetes maradni. Ezért minden különösebb megvárakoztatás nélkül fordíthatja fel a világrendet, a megszokott s a társadalomban érvényes normákat, azaz hogy ezek nem is léteznek számára. Ő árulást lát a normák elfogadásában, a lemondás és az önmegtágadás minden formájában és lehetőségében. Tragédiája, hogy mégis tudomásul kell vennie ezeket a számára természetellenes, logikátlan (a makró a logikusnak látszó rendben találja meg a logikátlanságot, s az egyén feszültségében, dilemmáiban, zűrzavaros képzeteiben, élményeiben és tapasztalataiban a logikát) és erőszakos kategóriákat, pontosabban azt, hogy a társadalom más, az ő számára eleve elfogadhatatlan erkölcsi alapra épült. Ezért nem is maradhat nyugodt, izgalma állandóan fokozódik és kőborlásra kényszeríti. Mert erőtlen és gyáva, tehát erőtlen és gyáva akar maradni, mert „kiszorították valahonnan, ahol még nem is volt”, hát nem akar oda bejutni, s mert tehetetlen, undorodik minden hősiességtől. Így, bár a jólét után sóvárog, ám ennek érdekében saját világát nem hajlandó fölládozni, mint a konszolidáltak, eleve elbukott tagjává válik a társadalomnak, aki csak meneküléssel védheti magát. A makró az egyén és a közösség ellentétes világának az áldozata, áldozati mivoltát a makrói, tehát a szigorúan individuális lét és a közösségi, tehát a frázisos, szabványosított, kiparcellázott, az egyént kijátszó világ szembenállása határozza meg. Ő nem lázadó, csak egyszerűen nem találja helyét a társadalomban.

A makró pedig csak addig morális és csak addig lehet karakter, míg nem találja meg a helyét.